

О НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ ПО СТВАРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ, 1918. ГОДИНЕ

Др Здрава Стојановић*

Сажетак: *Од покрета за национално ослобођење и уједињење (до 1918. године), национално питање, са уједињењем у заједничку државу, прераста у уставно, односно, државноправно питање. Облик државног уређења, као државноправни израз рјешења националног питања, постаје основом најоштријих политичких борби и сукобљавања у круговима југословенске грађанске политике. Проблем се утолико усложњава што, за разлику од српских грађанских кругова, који остају и даље вјерни концепцији националног унитаризма па, према томе, и унитаристичком уређењу државе, хрватско и словеначко грађанство, прво прекривено, а потом и званично, напушта исту концепцију, заговарајући националне посебности, те тиме и федерализам.*

Кључне ријечи: *нација, национално питање, национални унитаризам, унитаристичко државно уређење, федерализам,*

Формирање националних држава у Западној Европи, као идеал и дјело либералне буржоазије у њеној „историјској младости“, завршено је, углавном, до 70-тих година 19. вијека. Један од хендикеп малих народа, па и југословенских, је, управо, у чињеници кашњења за западноевропским државама, у правцу стварања властитих националних држава.¹

* Доцент, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци

¹ Наиме, национална држава, од идеала буржоазије у периоду либерализма, постаје с прелазом на империјалистички капитализам, империјалистичка (експанзионистичка). У том контексту, „трагизам“ југословенског народа је што борбу за национално ослобођење (ослобођење и осигурање националног капитала од иностраног капитализма)

Ако је нација, како то објективна научна анализа показује, друштвено-историјска категорија, настала као продукт одређених објективних и субјективних околности, онда, горе наведена констатација, иде у прилог размишљања о, нарочито неповољним, објективним околностима под којима се одиграва борба за национално ослобођење и формирање нација код југословенских народа. И не само то.

Историографска проучавања оновремених, изворних чињеница, упућује и на низ субјективних момената који су отежавали и успоравали дефинитивно и правилно разрешење проблематике везане за национално питање и националне борбе. Дубока неразумијевања суштине нације и националног питања од стране сâмих идејних носиоца и протагониста националних покрета, обиљежавају углавном читав период „хроничног“ трајања националног питања, од његових коријена (почетком 19. вијека), па током Првог свјетског рата, а, нарочито, након формирања заједничке државе југословенских народа, 1918. године.

Формирање Краљевине СХС је, заиста, један „прекретнички“ догађај, како је то у литератури више пута истицано. Ако ни због чега другог онда, сасвим сигурно, због чињенице да су се југословенски народи, први пут у историји, након дуговјековне државноправне и политичке раздвојености, нашли у оквиру заједничке државе.² Показало се, међутим, да, управо, ти дуговјековни, посебни историјски услови живота нису дозволили, етнички сродним народима, образовање једне велике југословенске нације и њен корелатив – једну велику и снажну државу на југоистоку Европе.³ С тим у вези, национално питање, не само што 1918. године, није било ријешено, него су се, штавише, национални проблеми продубили и изоштрили, сходно новонасталим друштвено-економским и политичким приликама.⁴ Иако нас, примјере-

почињу у том империјалистичком периоду. Види шире: С. Марковић, *Трагизам малих народа* (списи о националном питању), Београд, 1985, стр. 13, 40.

² Југославија, као политичка творевина и резултат прогресивних тежњи интелектуално најнапреднијих социјалних кругова, пружала је, начелно, шансу за оптималан развој југословенских народа чији би опстанак, у минијатурним државама, био угрожен империјалистичким прохтјевом велесила. Види шире: Д. Петровић, *Прилог разматрању државног уређења створене Југославије (Стварање југословенске државе 1918)*, Београд, 1989, стр. 463, 464.

³ Исто, стр. 464.

⁴ Дакле, прво раздобље борбе око националног питања југословенских земаља се завршило националним ослобођењем и отцјепљењем југословенских земаља од бивше Хабсбуршке монархије, али је Прводецембарски акт о уједињењу обиљежио и почетак нове етапе развитака националног питања. Види шире: Ф. Чулиновић, *Три етапе националног питања у југословенским земљама*, Загреб, 1962, стр. 26, 27.

но наслову и тематском одређењу рада, примарно интересује, управо, ова друга етапа развоја националног питања у југословенским земљама, дакле, раздобље које је уследило након формирања заједничке државе, не можемо, а да се, у циљу објективне научне анализе, бар летимично не осврнемо на само поријекло и ток националног питања. На то нас обавезује, између осталог, сама дефиниција нације као динамичне и варијабилне друштвене категорије, као и чињеница да је национално питање у југословенским земљама, суштински, јединствен процес без обзира на евидентна раздобља (фазе) развоја.

Свијест о етничкој заједници, односно, сродности југословенских народа, манифестовала се кроз идеје југословенства, већ почетком 19. вијека. Својеврсни паралелизам појаве и развоја југословенске идеје, с једне стране, и националног буђења национално потлачених народа, с друге стране, утицаће на суштински, амбивалентан развој националног питања и националне свијести код југословенских народа. Југословенска национална идеологија и југословенска национална свијест се, више-мање, све до 1918. године, сукобљавала са засебном националном свијешћу, прије свега, Срба и Хрвата, као најбројнијих и национално најоформљенијих скупина, поред малобројних Словенаца.⁵ Југословенска идеја, дакле, није никад била општа и једина. Она се појавила као својеврсна допуна посебних националних идеологија у вријеме буђења националне свијести југословенских народа.⁶

Говорити о националном питању у југословенским земљама, уопште, а притом, пренебрегнути постојање значајних разлика у схватањима и интересима мјеродавних државнополитичких фактора, значило би неразумијевање саме суштине истог. Изразите специфичности у формирању појединих југословенских нација, испољене кроз „разновременост и неједнакост“ актуелизовања националног питања, као и кроз разлике у носиоцима, тактици и односу према њему су, недвојбено, израз и посљедица, не само одређених посебности историјскоправног, друштвено-политичког и културног развоја, него и

⁵ Југословенска национална идеологија Илирског покрета, као и Штросмајерово југословенство у оквиру Хрватске народне странке, је дуго времена било супротстављано идеологијама ексклузивног хрватства А. Старчевића, као и Хрватске странке права, у самој Хрватској. Из сличних разлога ће се и у Србији југословенска идеја развијати у два различита, дивергентна смјера. Главни је онај који је заступала службена Србија и владајућа класа насупротив које је стајала југословенска мисао С. Марковића.

⁶ Види шире: Д. Јанковић, М. Мирковић, *Државноправна историја југословенских народа*, Београд, 1997, стр. 315.

извјесних супротности везаних за религију, менталитет и друго.⁷ Већ у периоду Првог свјетског рата, када национално питање улази у своју акутну фазу, евидентне су биле двије објективне чињенице: југословенска етничка заједница, али и југословенска вишенационалност. Ипак, готова сва званична документа и изјаве мјеродавних политичких фактора, како у Србији, тако и ван ње, наступају са позиција југословенског националног унитаризма, као основне претпоставке за правилно рјешење националног питања.⁸ Сучељеност чињеничног стања југословенских вишенационалности, с једне стране, и националног унитаризма, као својеврсне догматске конструкције, с друге стране, постаје основна подлога међунационалних сукоба и борби, нарочито након уједињења у заједничку државу. Јер, иако су се званични ставови Југословенског одбора и српске владе подударали, очигледно је било да је концепција „националног јединства“ свјесно „исфорсирана“ из одређених спољнополитичких и унутрашњо-политичких разлога. Апсурд је био утолико већи што су идеје националног унитаризма прихватили, управо, њени истински противници.⁹

„Политичка експериментисања“ с тако важним и осјетљивим питањем као што је национално, и ту у вријеме када је југословенска национална свијест још увијек била у процесу сазријевања, крила су у себи бројне опасности будућих жестоких сукоба и неспоразума.¹⁰ Од

⁷ Шире о специфичностима формирања југословенских нација: Ф. Чулиновић, „*Нација и национално питање у југословенским земљама*“, Зборник радова из правне историје посвећен А. Вајсу, Београд, 1996, стр. 223.

⁸ Шире о томе: Ф. Шишић, *Документи о постанку КСХС*, Загреб, 1920, стр. 10, 23, 17 и др. На Крфској конференцији се званично говори о једном, „троименом“, народу. Осим што се прећуткују очигледне националне разлике (уз оправдање да се што прије дође до заједничке државе) на национално питање се гледа половично. Тако се нпр. македонски народ третира као народ са „тренутно поремећеном националном свијешћу“, односно као дио „српско-хрватско-словеначког народа“. Види шире: Д. Јанковић, *Југословенско национално питање на Крфској конференцији, 1917*, Зборник радова из правне историје посвећен Алберту Вајсу, стр. 233, 234.

⁹ Пашић је унаточ званичним ставовима био склон, да „интимно“ користи термине „српски“ или „хрватски“. Осим тога, дуго времена је „југословенство“ сматрао остатком „аустријанштине“ и на његову иницијативу одустало се од концепције интегралног југословенства, а прихваћена концепција компромисног националног унитаризма.

С друге стране, сâм Југословенски одбор је на Крфској конференцији, поводом питања о облику државног уређења, нагињао ка федерализму иако не изричито, као што изричито није био ни за унитаризам.

¹⁰ На спору буђење југословенске националне свијести у оквиру југословенске идеологије, утицало је низ отежавајућих фактора. „Национализам је оптерећивао и

времена уједињења у заједничку државу, национални унитаризам, од дјелимично напредне идеје, прераста у њену супротност.¹¹ Да бисмо, бар дјелимично, утврдили узроке жестоких националних трвења након уједињења, а нарочито последице доношења Видовданског устава, потребно је ући у суштину сâмог националног питања у дâтом периоду, истакнути основне форме у којима се оно испољавало, као и могуће перспективе рјешавања.

Од покрета за национално ослобођење и уједињење (до 1918. године), национално питање, са уједињењем у заједничку државу, прераста у уставно, односно, државноправно питање. Облик државног уређења, као државноправни израз рјешења националног питања, постаје основом најоштријих политичких борби и сукобљавања у круговима југословенске грађанске политике. Проблем се утолико усложњава што, за разлику од српских грађанских кругова, који остају вијерни и даље концепцији националног унитаризма па, према томе, и унитаристичком уређењу државе, хрватско и словеначко грађанство, прво прикривено, а потом и званично, напушта исту концепцију, заговарајући националне посебности, те тиме и федерализам.¹²

И једним и другим и трећим је, пак, заједничко, гледање на национално питање са становишта актуелних политичких потреба страначких поборника и организација.¹³ Сучељеност и крајња искључивост

тровао међусобне односе југословенских народа мржњом и сукобима који су често подстицани и од спољних чинилаца, политичких и вјерских“, пише Б. Петрановић, мислећи на негативно расположење према југословенском питању од стране Аустроугарске, Ватикана, а и сила Антанте, *Историја Југославије, 1918 – 1978*, Београд, 1980, стр. 16.

¹¹ Наиме, југословенски унитаризам је, у првој етапи националног питања југословенских народа, када се оно суштински сводило на питање националног ослобођења и уједињења у заједничку државу, представљао, једним дијелом, прогресивно политичку основу окупљања југословенских народа у борби против туђинске власти. Но, како показују догађаји, уочи и при сâмом уједињењу, унитаристичка идеологија је у потпуности исполитизована и инструментализована.

¹² У изборном прогласу Хрватске заједнице, октобра 1920., се истиче борба за уставну, парламентарну монархију са федералним унутрашњем устројством. Већ јула 1921. године, Хрватска заједница говори о „хрватском народу“ као државотворном, са правом на самоодређење. Види шире: Х. Матковић, *Хрватска заједница, Историја XX века* (Зборник радова), V, стр. 59-63.

¹³ Нико, наиме, не зна нити покушава ући у суштину националног питања. Иако су, код третирања националног питања истицани, у првом реду, идеолошко-политички моменти у програмима, било је јасно да су класно-национални моменти примарни. Стога, суштину жестоких националних сукоба откривају стварни циљеви који се,

идеолошко-политичких концепција националног питања се већ очигледно у друштвено-политичким збивањима везаним за доношење Видовданског устава. За поборнике унитаристичког државног уређења, Радикалну и Демократску странку, је национално питање, у смислу концепције националног унитаризма, ријешено већ Прводецембарским актом о уједињењу.¹⁴ Видовдански устав је фактички требао само дефинитивно санкционисати оно што је, у претходним државнополитичким актима привремено озакоњено.¹⁵ Компромисни национални унитаризам Видовданског устава је, по одредбама истог, своју државноправну реализацију обезбиједио унитаристичким уређењем државе. Унитаризам, додуше, као државноправни оквир који најбоље одговара усвојеном начелу „један народ са три имена“, може бити „технички“ идеал, али зар интереси наведеног јединства не треба да стоје над интересима технике? Уређење државе би, по размишљању Т. Антонијевића, требало да представља својеврсни компромис између апстрактног идеала и потреба стварности.¹⁶

У сваком случају, форсирањем политике строгог националног и државног јединства, нарочито од стране присталица Демократске странке, ће изазвати све отвореније иступање федералистички расположених грађанских странака, прије свега, хрватских. Хрватски федерализам, међутим, није остављао утисак једне јасне идеолошко-политичке оријентације. Он је, додуше, полазио од југословенске вишенационалности, али ни за њега, као ни за унитаристе, национално питање није дио друштвене проблематике већ, искључиво, политичко-националне. Стога су федералисти према националном питању заузели оно ста-

одређеном концепцијом рјешења националног питања настоје постићи. Ф. Чулиновић, *Југославија између два рата*, књ. 1, стр.277.

¹⁴ Наведеним актом је, сходно унитаристичком гледању, национални унитаризам уздигнут на ниво државноправне догме, као „коначно и неизмјењиво стање“ чија се неприкосновеност морала штитити и чувати и законским путем. Види шире: Ф. Чулиновић, Три етапе националног питања у југословенским земљама, стр. 14, 35. Види и излагање С. Прибићевића у Уставотворној скупштини, уочи доношења Устава. Стен. белешке Уставотворне скупштине КСХС, књ. 1, сједница 28.1.1921. године.

¹⁵ Став Видовданског устава према националном питању у КСХС могао би се означити као извјесно „племенско тројство“. Устав говори о „јединственом народу“, али састављено од три племена који чине национално јединство (чл. 3 и чл. 72 Устава), Ф. Чулиновић, „Национално питање и уставни старе Југославије“, *Зборник Правног факултета у Загребу*, 3-4/1962, стр. 215.

¹⁶ Види шире: Т. Антонијевић, *Хрватски уставни програм у држави СХС*, Београд, 1940. година, стр. 100.

новиште које би им, у дâтом тренутку, помогло да дођу до „свог интересног подручја“ и да се одрже на власти.

Хрватска републиканска сељачка странка Стјепана Радића и Хрватска заједница (а од 1927. године и Сељачко-демократска коалиција), низом својих политичких акција, прогласа, резолуција и меморандума, потврђују тачност, горе наведене, опште констатације о грађанском федералистичком покрету. Разлике између појединих носиоца тог, у основи начелног и апстрактног федерализма, се свODE на различит степен неповјерења према унитаристичким противницима. Радићевци су, од почетка југословенске државе, па и раније, изражавали већи степен политичког неповјерења, те су утолико и отвореније иступали у борби за рјешење „хрватског питања“.¹⁷ Осим што су парцијално гледали на рјешење националног питања, показали су и доста „хроничне“ склоности ка политичком споразумаштву, опортунитету и политичко-програмској недоследности.¹⁸

Праву суштину става Хрватске заједнице према националном питању разоткривају, углавном, конкретне политичке акције које су „заједничари“ предузимали у неравноправном политичком партнерству са Хрватском републиканском сељачком странком.¹⁹ Правни аспект уставног нацрта Хрватске заједнице показује да су њени сљедбеници већ тада чврсто стајали на позицијама федерализма, макар то нигде у уставу није изричито речено.²⁰ С политичког, пак аспекта, нацрт тог устава је израз политичког става хрватског грађанства према политичкој пракси „насилне нивелације која је пријетила, не само националном негацијом него, прије свега, економском потчињеношћу

¹⁷ Вођство ХРСС је, у многим својим меморандумима, прогласима и закључцима, истицало хрватски федерализам, али се, при том, мање или никако није говорило о југословенској федерацији уопште него, углавном, о федералистичком положају саме Хрватске, без обзира на остале дијелове државе.

¹⁸ С изјавом представника ХРСС (Павла Радића у Народној скупштини, 27.3. 1925. године, признато је државноправно стање у КСХС, како је оно било санкционисано Видовданским уставом, што представља само један од низа споразумашких аката ове странке.

¹⁹ „Заједничари“ се, истина, задуго ограђују од федерализма. (видјети Стен. бел. УО УС КСХС I, Београд, 1921 – дебата у начелу о нацрту Устава, стр. 89 и даље) остајући званично на свом програму, примљеном 29.10.1919, који стоји на позицијама народног и државног јединства.

²⁰ Покрајине у њиховом наступу су саставни дијелови једне више цјелине, по принципу савезне државе. Иако покрајине нису државне, него аутономне области, свака има свој парламент и своју владу. Види шире: Х. Матковић, „Хрватска заједница“, стр. 76.

далеко развијенијих хрватских крајева...²¹ Но, политичка линија Хрватске заједнице показује тенденцију радикалних политичких преоријентација – од тежње ка остварењу једне „истинске суверености Хрватске“, до солидарисања са споменутом изјавом Павла Радића, а затим враћања првотной концепцији „хрватског питања“. Тиме је Хрватска заједница значајно губила на свом политичком идентитету, а њен федерализам остајао, нужно, парцијалан и политички недосљедан.

Већ ово неколико напомена иде у прилог размишљању о илузорности рјешавања националног питања на начин који је нуђен од хрватских федералиста. Осим што је био недосљедан, споразумашки и регионалан, хрватски федерализам ће, у крајњој линији, почети испољавати елементе великохрватског сепаратизма и шовинизма.²² Такође ће, у крајњој линији, доприносити повременом јачању централизма владајућих политичких кругова.

Повољнијој политичкој позицији унитаристичких странака ће, великим дијелом, допринијети и колебљиво, споразумашко-компромисно понашање осталих политичких формација, нарочито, Југословенске муслиманске организације и Словенске људске странке, а затим и Земљорадничке странке.²³ Само постојање политичких странака као што су СЛС и ЈМО чије се политичко дјеловање, углавном, исцрпљивало у политичком тактизирању без великог обзира на прокламоване програмске оријентације, још ће више усложнити националну проблематику те, истовремено, пружити шансу крутим централистичко-унитарним снагама за широко подручје политичког маневрисања.

У условима крајње супротстављености национално-политичких интереса и схватања србијанске грађанске класе, с једне стране, и партикуларистичких схватања других националних буржоазија, с друге стране, перспективе правилног рјешавања националног питања у Краљевини СХС су биле заиста илузорне. Генерално гледајући, ни једна грађанска странка није била спремна да објективно и рационално сагледа национално питање своје државе. Али су зато све грађанске странке, без устручавања, своје уско националне и политичке интересе

²¹ Исто, стр. 77.

²² О негативним реперкусијама хрватског федерализма у КСХС говори довољно и сама Уредба о Бановини Хрватској. 26. августа 1939. Колико је том уредбом стварно ријешено национално питање најбоље показује чињеница да се на врховима Бановине Хрватске, од јесени 1939. године, све више истичу захтјеви за територијалним проширењем ове бановине, а усташки и клерикални елементи траже „независну државу Хрватску“.

²³ Види шире: Ф. Чулиновић, *Три етапе националног питања...*, стр. 36.

уздигле на ниво општенационалних, а својим конкурентским борбама дале ореол националних борби. Такође, све грађанске странке су испољиле значајан интерес ка одржању заједничке државе, али најмање у смислу материјалне (објективне) претпоставке за отпочињање духовног процеса формирања нације у оквиру те исте државне заједнице. Јер, као што је истицао посланик М. Костић, „није доста ослободити и политички ујединити, него треба и умети придобити, градити, духовно спојити“²⁴. Осуђујући конзервативне политичке групе, које широке појмове хрватства и српства користе за ниске партијске циљеве, Ј. Деметровић, такође, упућује на нужност једин-ствене југословенске националне свијести, као субјективне претпо-ставке за формирање југословенске нације. „Једна Југославија, а у њој само Југословени – то је рјешење“, каже он.²⁵ Ако је „тек само љубав“ потребна да се до тога рјешења дође, илузорност истог се појачава. Чињеница је, наиме, да је свијести, љубави и воље за јединством недовољно било и при стварању Краљевине СХС. Након стварања заједничке државе, активни југословенски политичари су се, међутим, својски потрудили да и оно мало љубави и заједништва жртвују подређивши питање изградње националне свијести питању државног уређења. Притом се ни једног момента нису освртали на, горе наведене, и сличне, опомињуће иступе појединих политичара, искрено везаних за идеју југословенства.

Национално питање у КСХС, иако резултат неповољних објективних и субјективних околности, није се, дакле, могло игнорисати ни занемаривати, макар то било санкционисано и уставним путем. Тек уз респект стварног стања, југословенске етничке заједнице и југословенске вишенационалности, односно, озакоњењем чињенице постојања више југословенских нација, упоредо с продубљавањем њихове етничке сродности, могуће је било ићи ка правилном и демократском рјешењу националног питања у Краљевини СХС. Јер, „нација је више једна идеја, социолошки идеал, тежња ка величини, снази, афирмацији у привредно-културној утакмици, а упориште је држава.“²⁶ Умјесто тога, актуелни југословенски политичари су понудили рјешења која ће

²⁴ „Ми испуњавамо“, наставља Костић, „толико битних услова за формирање једне националне заједнице, да је потребно много неспретности и зле воље водећих слојева да се ти услови не активирају, неискористе за потпун развој националних индивидуалности.“ М. Костић, *Хрватско питање и национално јединство*, Нови Сад, 1937., стр. 68, 71.

²⁵ Ј. Деметровић, *„Хрватство, српство и југословенство“*, Југословенска њива, 30/1919, стр. 470.

²⁶ М. Костић, нав. дјело, стр. 71.

неумитно довести до политичке деструкције и морално-политичког разоружања југословенске државе.